

чистою водою, що живиться підземними джерелами. У воді відбиваються мінерали, кварцит і граніт. Особливу увагу привертають білі, прозорі гірські породи, які на 90% складаються зі слюди, створюючи неймовірно гарний вигляд [1].

Звідси пегматитові породи транспортувалися на будівельні, фаянсові та порцелянові підприємства, стаючи основою для виробництва художніх керамічних виробів. Єлисейський кар'єр був важливим джерелом рідкоземельних і мінеральних корисних копалин для країни, забезпечуючи роботою місцеве населення та поповнюючи районну скарбницю [1].

Геологічні пам'ятки природи, як-от Єлисейський пегматитовий кар'єр, мають значне наукове, історичне та рекреаційне значення, сприяючи розумінню природних процесів і розвитку краєзнавства. Цей унікальний об'єкт Запорізької області не лише слугував джерелом цінних копалин, а й перетворився на мальовниче місце з кришталево чистими озерами, що приваблює туристів та дослідників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кар'єр Єлисейський URL: <https://funtime.com.ua/nature/yelyseyivskyi> (дата звернення 01.08.2025)
2. Непша О.В., Прохорова Л.А., Гришко С.В., Левада О.М., Зав'ялова Т.В. Геологічні пам'ятки природи Бердянського району Запорізької області як перспективні об'єкти геологічного туризму. *Українське патріотичне козацтво: альманах*. №7 / ред.кол.: Д.В. Сухінін (голов.ред.) та ін. Запоріжжя, 2024. С.210-223.

УДК 911.5:911.3(477.51)

ГЕОЛОГІЧНА ОСНОВА РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНИЧОГО КРАЄЗНАВСТВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА (НА ПРИКЛАДІ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ)

*Деревська К.І., доктор геологічних наук, професор,
професор кафедри екології факультету природничих наук
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
старший науковий співробітник Національного науково-природничого музею,
м. Київ*

*Яковенко О.І., кандидат біологічних наук,
доцент кафедри екології, географії та природокористування
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка,
науковий співробітник Мезинського НПП*

Сьогодні далеко не в усіх краєзнавчих музеях країни є експозиції, що висвітлюють геологічне середовище. Разом з фізико-географічними та історико-культурними особливостями краю, важливим є розуміння геологічних процесів місцевості, які протягом історичного розвитку визначали природні, кліматичні та соціально-економічні події. Геологічна будова, літологічний склад порід та

сейсмічність є визначальними факторами формування ландшафтів, рельєфу та водних систем, що в сукупності зумовлює вектор соціально-економічного розвитку регіонів. Екологічна безпека громади безпосередньо залежить від стану геологічного середовища, що визначає ризики виникнення зсувів, обвалів, повеней та інших небезпечних процесів.

В умовах сучасних реалій знання геології краю стають необхідною складовою для ведення будівництва, особливо оборонних споруд, мостів, укріп районів тощо. З історії ми знаємо, що в XV-XVI ст. люди при спорудженні замків, костьолів, огорож тощо використовували місцеву сировину – камені, пісок, глину. Враховувались форми рельєфу, для захисту, і не тільки від ворогів, а і від повеней, зсувів, провалля тощо. Люди використовували не тільки поверхневі води, а і знали де є підземні джерела.

Мета цієї публікації - на прикладі Мезинського НПП розкрити важливість геологічних досліджень Наддеснянського правобережжя у контексті природничої краєзнавчої освіти та туризму, задля збереження екосистем природо-заповідного фонду (ПЗФ). Очевидним є те, що для розуміння форм рельєфу території Деснянських круч і часу їх формування обов'язковим стають знання з історії освоєння даної території, використання її природних ресурсів тощо. Краєзнавчий музей парку зберігає унікальні матеріали, світлини, карти і у цілому знання з історії краю, у тому числі і геологічні, які завжди є в нагоді при наукових дослідженнях чи в освітній діяльності. Автори використали в цій публікації власні дані польових досліджень та багаторічні Літописи Мезинського НПП.

Рис. 1 Відслонення писальної крейди (с. Мезин)

Рис. 2 Відслонення писальної крейди у кар'єрі, с. Бужинка

Аналіз геологічного середовища НПП підкреслює визначальну роль геологічних процесів у становленні унікальної природної спадщини краю. Територія парку є легко хвилястою льодовиковою рівниною, яка має загальний

похил з північного сходу на південний захід. Рівнини розчленовані долинами малих річок глибиною до 50 м. На плоских вододілах виступають лесові острови з розвиненою яружною мережею та широкими балками. Крейдові породи поширені переважно на південному сході Новгород-Сіверського Полісся і виходять на поверхню у схилах річок, ярів та в долинах.

Геологічна будова створила особливий природно-ресурсний потенціал території Чернігівського Полісся.

По-перше, виходи товщ верхньої крейди на поверхню або близьке їх залягання створили одну з не багатьох ділянок в Україні, де у відслоненнях збереглися контакти крейди як з палеогеновими так і з четвертинними льодовиковими відкладами. В межах Мезинського НПП близько 60% вкрито ярами та балками різної стадії розвитку.

По-друге, породи представлені білою крейдою та сіруватим мергелем, що містять потужні прошарки зерен кремнію та залишки скам'янілостей крейдяного віку. Протягом геологічного розвитку формується головний водоносного горизонту даної території.

По-третє, територія парку вирізняється за гідрологічний режимом водойм. Живлення поверхневих вод відбувається переважно за рахунок підземного надходження, що обумовлено дренаванням тріщинних вод верхньокрейдяного горизонту та інтенсивним ерозійним розчленуванням земної поверхні. Для парку характерні виходи підземних вод на поверхню вздовж Наддеснянського правобережжя на частинах ділянок між сс. Радичів, Вишеньки та р. Криска.

В четверте, існує зв'язок розвитку краю між геологією та економікою. Територія багата на нерудні корисні копалини (глини, пісок, крейда, вапняк, мергель), що використовуються у будівництві та сільському господарстві. Відомо, що Кролевецьке (сучасна назва Розетинське) фосфоритне родовище Понорницького району Чернігівської області розташоване на правому березі р. Десна між сс. Разлети та Бужанка. Родовище було відкрито в 1912 р., а у 1913, 1926 і 1927 рр. були проведені геологічні обстеження та закладено першу пробну штольню, зроблено геологічну зйомку району та визначено площу фосфоритного покладу. Встановлено, що фосфоритний поклад приурочений до відкладів середнього палеогену, які залягають на відкладах верхньої крейди.

Також природно-ресурсний потенціал краю пов'язано з особливими ґрунтами, що залежать від складу материнської породи. В даному випадку ними виступають лесові породи, що збереглися у межах парку у вигляді останцю.

Геологічне середовище відповідає і за туристичну привабливість Наддністрянського правобережжя. Це в першу чергу геологічні та геоморфологічні пам'ятки природи, які є основою для розвитку екологічного туризму та створення геопарку в межах вже існуючого природо заповідного об'єкту.

Стосовно історико-культурних зв'язків з геологічним середовищем відомо, що місцева сировина с. Мезин в давні часи мала визначальний вплив на формування архітектурних форм та ремесел регіону, починаючи з пізнього палеоліту і до традиційних промислів XVIII–XIX століть. Кістки, черепа, ікла,

зуби, шкура мамутів, оленів, коней та інших диких тварин, стали основним матеріалом для будівництва житла мисливців Мезинської стоянки (за останніми даними радіовуглецевого аналізу датована віком 16–15 тис. р. тому). Для виготовлення предметів побуту разом з кістками давніх тварин також активно використовувався кремій, іноді встановлюється бурштин.

Залишки найдавніших споруд мисливців за мамутами, які знаходимо не нижче другої тераси річок; оборонні вали городищ, які збереглися на кручах або водорозділах річок, вказують на використання геологічних знань нашими пращурами. За розвалинами їх житла можна описати природні особливості усього регіону, а також уявити як виглядала земна поверхня декілька тисяч років тому. У пізніші періоди історії місцевий пісковик та крейда також використовувалися у фундаментах та оздобленні будівель. Наявність покладів глини сприяла розвитку мурованої архітектури та будівництву печей, що є характерною рисою житла краю.

Геологічні умови також визначають вірування, сакральні місця та естетику краю. Як приклад представимо Рихлівські печери, які виникали завдяки специфічним властивостям геологічного середовища в місцях, де з'являлися природні порожнини по крутосхилах урочищ Понорницького лесового останцю (в межах сучасної території Мезинського НПП).

Оскільки лесові породи містять значну кількість карбонатів, то під дією атмосферних опадів піддаються вилугування. Так виникли сакральні місця: спочатку з'явилися Рихлівські печери, а згодом у 1666 р було побудовано Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир.

Як відомо естетика краю (архітектура, мистецтво, побут) залежить багато в чому від доступних геологічних матеріалів. Білий та сірий колір місцевого каміння, глини та піску визначає кольорову гаму традиційного одягу та поселень. Так білий колір домотканого лляного або конопляного полотна є домінуючим для сорочок, характерна вишивка білим по білому, що створює ефект рельєфності, верхній одяг виготовляли з природного сірого, білого або темно-коричневого сукна.

Разом з тим слід пам'ятати про екологічну небезпеку, що надходить від певних особливостей геологічного середовища. Серед екологічних наслідків розвитку яружно-балкової мережі Мезинського НПП можливі негативні екологічні події до яких віднесено втрату земельних ресурсів, ерозію ґрунтів, порушення режиму підземних вод, і як наслідок, руйнування локацій природоохоронних територій та історико-культурних об'єктів.

Отже, геологічне середовище є складовою регіонального природного краєзнавства, оскільки саме геологічна будова визначає всі подальші природні та економічні особливості краю. Геологічні знання є ключем до розуміння того, як природне